

PROBLEMATIKA ROZVODŮ V KRIZOVÉM CENTRU PRO DĚTI A RODINU PROBLEMS OF DIVORCE IN THE CRISIS CENTRE FOR CHILDREN AND FAMILY

Ramešová Martina, Šuleřová Kateřina

Krizové centrum pro děti a rodinu, České Budějovice

Summary

Divorce presents a very tedious life period not only for its direct participants, but also for a wider family. The divorce is characterized by its social, legal and psychological aspects. The institution, which can offer a complex aid in these problems, is the Crisis Centre for Children and Family in the South-Bohemian Region. An efficient form of the aid consists in controlled contacts of a parent with a child and mediation. Thanks to this, impacts of the divorce on psycho-social development of the child are minimized and the origination of the syndrome of a rejected parent is prevented. Manipulation the child in the course of the divorce procedure is classified by experts as a form of mental battering. The prevention is most important in this respect.

Key words: divorce – battering – mediation – family

Souhrn

Rozvod představuje velmi náročné životní období nejen pro přímé účastníky rozvodu, ale také pro širší rodinu. Rozvod má své aspekty sociální, právní i psychologické. Institucí, která nabízí komplexní pomoc v této problematice, je Krizové centrum pro děti a rodinu v jihočeském kraji. Účinnou formou pomoci jsou řízené styky rodiče s dítětem a mediace. Díky nim se minimalizují dopady rozvodu na psychosociální vývoj dítěte a předchází se tak vzniku syndromu zavrženého rodiče. Manipulování dítětem během rozvodu je klasifikováno odborníky jako forma psychického týrání. Důležitá je v tomto ohledu především prevence.

Klíčová slova: rozvod – týrání – mediace – rodina

ÚVOD

Krizové centrum pro děti a rodinu v jihočeském kraji vzniklo jako projekt vzájemné spolupráce Jihočeského kraje a Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Č. Budějovicích na jaře roku 2003. Fakulta také zaštiťovala první rok provozu centra. Od roku 2004 centrum funguje jako nezisková organizace – občanské sdružení.

Prioritním úkolem centra je pomáhat dětem a rodinám v obtížných životních situacích, které nejsou schopné zvládat vlastními silami. Jak ukázalo již skoro čtyřleté fungování centra – nejčastější problematikou, se kterou si klienti centra nevědí rady a potřebují pomoci, jsou rozvodové a porozvodové situace spojené s hádkami o děti.

Tab. 1 Statistika klientů KC za rok 2004

Typologie problémů	Počet klientů
Rodinné problémy spojené s rozvodem	181
Výchovné problémy	75
Psychické a behaviorální poruchy	22
Syndrom CAN	33

Zdroj: Výroční zpráva KC 2004

Rozvod manželství a rozpad rodiny představují jedno s nejsvícizelnějších období, a to nejen pro přímé účastníky rozvodu, tj. pro rodiče a děti, ale často pro celou širší rodinu. Má své aspekty sociální, etické, právní, emoční a pochopitelně velmi důležité aspekty psychologické. (1)

Světová zdravotnická organizace řadí rozvody, partnerské rozvraty a krize mezi nejvýraznější stresové životní události. (2)

Rozvod v sobě nezahrnuje jen samotný právní úkon, kdy je vydáno soudem rozhodnutí o zrušení manželství, ale je zde třeba brát v potaz různé dlouhý časový úsek předtím. Odborníci na tuto problematiku rozlišují 3 stadia vztahů před rozvodem (3):

- a. Manželský nesoulad – drobné problémy a neshody, ve kterých se prokazuje snížená schopnost partnerů najít vhodné kompromisy a rozpory řešit.
- b. Manželský rozvrat – jde již o podstatnější postižení některé ze základních rodinných funkcí, může být akutní či dlouhodobý, v některých ze svých fází může přejít v rozvod.
- c. Rozvod – formálně právní ukončení manželského vztahu dvou jedinců.

Stejně tak následuje různé dlouhé období po rozvodu, kdy se „rodina“ s rozvodem vyrovnává a snaží se najít novou rovnováhu.

Také samotné jednání před soudy ve věci rozvodu je dlouhodobou záležitostí. O výchově dítěte rozhoduje opatrovnický soud, a to v rámci řízení o úpravě výchovy a výživy k dítěti na dobu před rozvodem a po rozvodu. Bez této úpravy nemůže být manželství rozvedeno. Na druhé straně je třeba zdůraznit, že jsou-li rodiče na úpravě poměrů domluveni, nelze často dostatečně věrohodně zjistit, zda úprava je v zájmu dítěte. Při samotném rozvodovém řízení soudece pouze konstatuje, že opatrovnický soud o úpravě poměrů k dítěti či dětem rozhodl.

Po rozvodu se předpokládá zásadní obrat v permanentně konfliktní situaci, která byla v době rozvratu – očekává se uklidnění, obnova duševní rovnováhy a zlepšení podmínek psychického zdraví celé rodiny. (1) Rozvodová praxe však ukazuje, že v naprosté většině případů konflikty přetrvávají. Děti jsou zatahovány do nevyřešených konfliktů mezi rodiči, jsou předmětem dalším soudním sporů ohledně úpravy styků s druhým rodičem, spory o výživné, majetek apod. Dítě je vmanipulováno do situace, kdy každý z rodičů se snaží získat jej na svou stranu, případně úplně zamezit styku dítěte

s druhým rodičem. Pro samotné dítě je to velmi traumatizující a stresová situace.

Manipulace a popouzení bývá definováno jako jakékoli přímé či nepřímé ovlivňování dítěte s úmyslem snížit hodnotu druhého rodiče v očích dítěte. Dítě může být manipulováno jedním rodičem nebo oběma, nezdědka bývá do popouzení zapojen širší rodinný systém. (4)

Lež, podvod, citové a někdy i tělesné násilí se pro mnoho dětí stává doprovodnými příznaky rozvodu. Tyto vzorce sociálního chování se na principech učení u dítěte fixují a vyplouvají na povrch v obdobných životních situacích. (5)

Jako velmi vyhrocenou variantu manipulací a popouzení dítěte bývá označován syndrom zavrženého rodiče. Autorem termínu je Američan R. A. Gardner, který tento jev a jeho důsledky podrobně zkoumal a zpracoval do základní publikace *The Parental Alienation Syndrome - PAS*. (6) Jedná se o diagnostickou kategorii spadající do syndromu CAN, kdy si dítě závislé na programujícím rodiči postupně začne vyvíjet vlastní dynamiku postojů vůči zavrhanému rodiči. Dochází tak k rozštěpení primárních vztahů dítěte na – nekompromisně kladný postoj k programujícímu rodiči a nekompromisní zavržení toho druhého nenáviděného rodiče. Děje se tak v rámci rodičovských sporů o svěření dítěte nebo o styk s dítětem.

Jako důsledky PAS jsou označovány ztráty všeho, co souvisí s druhým rodičem (výchovy, pomoci, informací o rodině), deformace emocionálního a psychosociálního vývoje - dítěti je programováno černobílé vidění světa a projevovali emoci, je mu znemožněno zažít model civilizované domluvy, vytváří se u něj falešná identita. (7)

Motivy bývají v odborné literatuře popisovány jako vědomá demonstrace „těch horších stránek lidské povahy – motiv moci, pomsty, trestání, nenávisť, agrese, potřeba vnějšího nepřítele či egoismus.“ V praxi se setkáváme také s motivy strachu, úzkosti, které bývají uvědomované, ale i zcela nevědomé.

Gardner také navrhuje možnou nápravu PAS, jejíž krajní variantou je odebrání dítěte a jeho svěření do péče zavrženému rodiči.

STYK DÍTĚTE S ROZVEDENÝMI RODIČI

Jak jsme již uvedli, rozvodem končí pouze manželství, nikoli rodičovské role rozvedených manželů. Jednou z nejdůležitějších otázek z pohledu dítěte se stává moment, jak často a jakým způsobem se bude s rodiči stýkat. Z praxe je známo mnoho případů, kdy v rámci

rozvodových sporů a subjektivně pocíťovaných křivd rodičů je mnoho času i peněz plýtváno k radikálním omezením styku dítěte s jedním rodiče, eventuálně s oběma.

Spory se mohou táhnout i několik let a dítě bývá traumatizováno nejen vleklou nepříznivou rodinnou atmosférou, ale také opakovanými výpověďmi před sociálními pracovníky, soudem, advokáty, psychology, psychiatry, soudními znalci apod. Jakékoli rozhodnutí soudu je ale vzhledem ke snaze „vyhrát za každou cenu“ provázáno u rodičů pocíťováním porážky, často odvoláním a obnovou soudního procesu. (8)

Daleko účelnější by bylo zaměřit toto úsilí k dohodnutí a vypracování optimálních podmínek pro vzájemné porozvodové kontakty. Matějček (1, s. 54) uvádí základní poučku pro takovou situaci, že dítě přijme dva různé světy, dvě různá prostředí a zvykne si v nich žít celkem bez větších problémů, ale jen pokud se mu nepřátelsky nemíchají.

Optimální formou kontaktů po rozvodu je volné pokračování rodinných vztahů – manželství se rozešlo, ale oba rodiče souhlasí s tím, že je důležité jejich blízké vztahy k dítěti zachovat a rozvíjet. Časový rozsah a forma styku se dohodnou podle okolností, není třeba soudně zasahovat. Může se jednat o dohodnutou střídavou péči nebo o dohodnuté návštěvy u rodiče, jemuž není dítě svěřeno do péče.

Střídavá péče je již podle svého názvu péče o dítě střídavě (v rámci místa a času pobytu) ze strany otce a matky. V rámci tohoto střídání je však třeba dodržet některé podmínky – tyto podmínky jsou zároveň také limity této péče (9):

- Schopnost domluvit se na střídavé péči ve prospěch dítěte.
- Schopnost rodičů domluvit se na podobných výchovných principech, které budou uplatňovat při výchově.
- Neočerňovat jeden druhého před dítětem.
- Umět společně komunikovat o věcech, které se týkají dítěte.
- Pravdivě informovat druhého rodiče o tom, co se stalo dítěti v době pobytu.
- Rodiče by se měli navzájem tolerovat a respektovat.
- Rodiče by neměli soutěžit o lásku dítěte.
- Pokud žije rodič s jiným partnerem, nemá vnucovat dítěti hned postoje a názory tohoto partnera.

Z výše uvedených podmínek je tedy patrné, že při střídavé péči hraje nejvýznamnější roli

schopnost rodičů domluvit se na jednotlivých pravidlech, která budou dobrá v první řadě pro dítě, ne pro rodiče samotné. Samozřejmě že dalším pravidlem je také to, že si dítě samo přeje žít s oběma rodiči i po rozvodu.

Důležitým aspektem v rámci střídavé péče je i to, aby dítě nemuselo měnit školu či jiná zařízení, do kterých dochází, stejně tak i svůj okruh kamarádů, zálib.

Jako krajní varianta se jeví soudem přesně stanovený čas a způsob styk s druhým rodičem. Tato varianta je sice citově chladná a právně jasně zavazující, ale pokud je to jediná možnost domluvy mezi rodiči, je jistě možná. Zákaz styku s jedním rodičem bývá stanoven pouze ze závažných důvodů. (10)

Stává se ale, a ne zřídka, že manželský konflikt pokračuje bez ohledu na práva a potřeby dítěte. Situace je pro dítě krajně nepříznivá – bývá manipulováno, popouzeno, citově deprivováno. V těchto situacích bývá samotné rozhodnutí soudu často bezúčelné a neúspěšné. (11)

MOŽNOSTI INTERVENCE KRIZOVÉHO CENTRA

V předchozích kapitolách jsme zmínili některé krajní varianty, které mohou v rámci rozvodových a porozvodových sporů nastat. Jedná se zejména o popouzení dítěte, syndrom zavrženého rodiče, upírání dítěti možnosti setkávat se s druhým rodičem, s prarodiči atp.

V Krizovém centru se již téměř tři roky zaměřujeme diagnosticky i terapeuticky na podobné případy. Spolupracujeme s příslušným oddělením sociálněprávní ochrany dětí a soudy v regionu jižních Čech. V této kapitole se pokusíme zevrubně nastínit možnosti Krizového centra v řešení rozvodových sporů rodičů, týkajících se formy péče o děti.

a) Řízený styk rodiče s dítětem v KC – z rozhodnutí soudu

Jde o krajní variantu styku rodiče s dítětem v KC, která je využívána pouze v případech zjevných manipulací, popouzení, syndromu zavrženého rodiče, kdy evidentně došlo k vážnému narušení vztahů dítěte k jednému z rodičů. Často dítě rodiče nevidělo i několik let, vztah k němu bývá negativní, nepřátelský. Osvědčilo se uplatnění tohoto soudního nařízení u mladších dětí (cca do osmi let), jako důležitá se jeví paralelní terapeutická práce s dítětem i oběma rodiči.

b) Řízený styk rodiče s dítětem v KC – na základě mimosoudní dohody rodičů

Je nejčastěji využívanou možností. Rodiče při

cházejí do KC zejména na základě doporučení OSPOD nebo soudu. Jejich vzájemné vztahy bývají negativní, ale mají ochotu a vůli se dohodnout na setkávání dítěte s rodičem. Děti bývají různého věku a jejich vztah k oběma rodičům je v zásadě kladný. S rodiči je sepsána mimosoudní dohoda, která stanoví přesná pravidla styku a mimo jiné i časový plán setkávání v KC. Účelem těchto styků je postupně uvolňovat setkávání dítěte s rodičem z prostředí KC. Nejdřív řídí styk terapeut, poté je rodič ponecháván s dítětem sám, následuje pouze předávání dítěte v KC, konečným cílem je umožnit setkávání dítěte s rodičem v běžném prostředí. Vzhledem k dobrovolnosti této služby bývá poměrně úspěšná, nejčastějším ziskem je zlepšení vztahu dítěte k rodiči a zlepšení komunikace mezi rodiči.

c) Styk rodiče s dítětem v KC – jako diagnostický nástroj a možnost prevence

Poměrně často je KC požádáno spolupracujícími institucemi – OSPOD, příslušným soudem – o odborné posouzení rodinné situace. V těchto případech užíváme standardní psychologické vyšetření, doplněné o systematické pozorování vzájemných rodinných vztahů. Součástí je také realizace několika setkání rodiče s dítětem v KC.

Diagnostická rozvaha je zakončena sdělením závěrů a doporučení rodičům. Následuje společná dohoda o možnostech setkávání rodiče s dítětem. Na základě této intervence bývá často výsledkem mimosoudní dohoda o styku rodičů s dítětem, která je potom prezentována soudu i OSPOD. Zabrání se tak mnoha zbytečným rozporům a tahanicím. Často je takto KC určeno jako první prostředník kontaktu mezi rodiči a styku rodiče s dítětem.

Tuto alternativu z výše uvedených považujeme za nejvhodnější pro všechny zúčastněné. K dohodě dochází většinou ještě před rozvodem, eventuálně před zahájením soudu o změně péče. Efekt bývá prokazatelný, téměř okamžitý. Dítě je vyšetřováno psychologem, který s ním dále terapeuticky pracuje (pokud je to nutné) a který je mu k dispozici při setkáních s rodičem v KC. Již od začátku jsou rodiče podporováni k zkvalitnění komunikace ohledně výchovy a potřeb dítěte, a k jistým zlepšením také většinou dochází. Účelem je postupné vyvážení styku z KC, kterého bývá během jednoho roku dosaženo.

Co může dále pomoci situaci vyřešit?

Mediace je metodou řešení mezilidských konfliktů, při níž neutrální kvalifikovaná osoba pomáhá účastníkům sporu ve vzájemném dorozumívání. Je zároveň metodou komunikace, jež využívá poznatků sociální psychologie, sociologie, práva a sociální práce.

Mediace je služba zprostředkovatele, jejímž cílem je (12):

- přivést znesvářené strany k jednacímu stolu, tzn. najít platformu, na které jsou obě strany schopny a ochotny opět navázat komunikaci,
- dovést účastníky sporu ke vzájemně přijatelnému řešení. Výsledkem je dohoda, která je v souladu s příslušnými právními předpisy.

Klíčové přednosti mediace (13):

- dobrovolnost - proces můžete ukončit, kdykoliv budete chtít, z jakéhokoliv důvodu nebo i bezdůvodně,
- spolupráce - sami se podílíte na vyřešení problému a na dosažení výsledku, který považujete za správný,
- rychlost - pružné řešení, které není ovlivněno přetíženoostí soudů,
- kontrolovatelnost - máte právo (vč. práva veta) vyjádřit se ke všemu, co se při mediaci dohodne; k ničemu nemůžete být nuceni,
- důvěrnost - mediátor je Vám smluvně zavázán, aby se všemi informacemi, které Vy určíte jako důvěrné, zacházel jako s důvěrnými,
- informovanost - ačkoliv obě strany procesu mají právo využít k získání informací o předmětu sporu služeb profesionálů, zůstávají to vždy ony, jejichž postoj vytváří budoucí dohodu,
- nestrannost - v případě, že některá ze stran ztratí důvěru v nestrannost mediátora, může proces bez jakýchkoliv důsledku přerušit,
- vlastní uspokojení z podílu na nalezení řešení - vyřešení konfliktu založené na vlastním aktivním přístupu rozvíjí spokojenost a sebevědomí a ponechává otevřenou cestu k případné budoucí spolupráci s druhou stranou procesu.

Rozvodová mediace je metodou řešení konfliktů v rámci rozvodového řízení manželů. Je součástí mediace rodinné. (12)

V síti nabídek specializované pomoci v naší republice je bohužel rozvodové poradenství

nedostačující. Mohou je nabízet manželské poradny či poradny pro mezilidské vztahy – ty jsou limitovány tím, že značná část rozváděcích se rodin je z nejrůznějších důvodů vůbec nevyhledá. Pomineme-li situační a spíše jednorázovou aktivitu psychologů jako soudních znalců, jejichž úkolem je zobjektivizovat rozhodnutí soudu o svěření dětí do péče jednoho či obou rodičů, zůstává těžiště práce s rozváděcími se rodinami na sociálních pracovnících. Ti mají relativně největší příležitost pro intenzivnější práci s těmito rodinami. (12)

Mediační služby nabízejí také krizová centra – zde jsou vyškolení pracovníci právě pro rodinnou mediaci. Bohužel síť těchto center není moc široká, zpravidla se nachází jedno v rámci daného kraje. Zcela samostatně fungují akreditovaní mediátoři – jejich služby jsou však placené, i jich je však v rámci naší republiky velmi málo.

Rada Evropy zpracovala výzkum rodinné mediace, z jehož závěrů vyplývá (14):

1. Rodinná mediace je poměrně novou procedurou řešení rodinných konfliktů a některé státy takovou proceduru k dispozici nemají.
2. Rodinná mediace je nejčastěji využívána v průběhu manželské odluky a rozvodu. Důraz je kladen na dosažení dohody o dětech, ale mediačně mohou účastníci uspořádat i jiné rozpory týkající se finančních záležitostí a majetku.
3. Mediace zahajují účastníci pouze na základě dobrovolnosti.
4. Účastníci mohou současně vyhledat nezávislou právní radu.
5. Dosažení dohody za pomoci mediace se ukázalo být životaschopným způsobem při vytváření a udržování vztahů spolupráce mezi rozváděcími se rodiči.

Mediace je jedním z možných způsobů pomoci rodinám v rozvodovém řízení. Základem však stále zůstává to, aby se rodiče nebáli vyhledat odbornou pomoc, aby o těchto možnostech vě-

děli, stejně tak jako o jednotlivých zařízeních, které tuto pomoc poskytují.

Zde platí stejné pravidlo, jako kdekoli jinde – prevence je účinnější než následná represe. (15)

LITERATURA

1. Matějček, Z., Dytrych, Z.: Krizové situace očima dítěte. 1. vyd. Praha: Grada. 2002. 128 s. ISBN 80-247-03327
2. Vodáčková, D. a kol.: Krizová intervence. 1. vyd. Praha: Portál. 2002. 554 s. ISBN 80-7178-696-9
3. Dunovský, J.: Sociální pediatrie. 2. vyd. Praha: Grada, 1999. 279 s. ISBN 80-7169-259-9
4. Matoušek, O.: Rodina jako instituce a vztahová síť. 3. vyd. Praha: SLON, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9
5. Zierhutová, J.: Rozvody manželství rodičů z pohledu dítěte. Diplomová práce. České Budějovice: ZSF JU v ČB, 2005. 108 s. ZS-DP-1598
6. Gardner, R. A.: The Parental Alienation Syndrome. 2nd Ed. New Jersey: Creative Therapeutics, 1998. 409 p ISBN 0933812426
7. Warshak, R. A.: Revoluce v porozvodové péči o děti. [z angl. originálu přeložil E. Bakalář: 1. vyd. Praha: Portál, 1996. 237 s. ISBN 80-7178-089-8
8. Roménová, T. Psychologická pomoc dětem v nesnázech. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 160 s. ISBN 80-7178-370-6
9. Špaňhelová, I.: Střídavá péče o děti po rozvodu očima psychologa. In: Právo a rodina, Praha: Linde. 2005. č. 5, ročník 7. ISSN 1212-866X
10. Smith, H.: Děti a rozvod. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 184 s. ISBN 80-7178-906-2
11. Train, A.: Nejčastější poruchy chování dětí. 1 vyd. Praha: Portál, 2001. 200 s. ISBN 80-7178-503-2
12. Holá, L.: Mediace – způsob řešení mezilidských konfliktů. 1. vyd. Praha: Grada. 2003, 192 s. ISBN 80-247-0467-6
13. Němec, P. Komunikace v konfliktních a krizových situacích. 1. vyd. Praha: Management press, 1999. 125 s. ISBN 80-85943-66-2
14. Riskin, L., Arnold, T., Keating, J.: Mediace aneb Jak řešit konflikty. 1 vyd. Praha: Palata. 1997. 126 s. ISBN 80-901710-6-0
15. Říčan, P., Krejčířová, D. a kol.: Dětská klinická psychologie. 1. vyd. Praha: Grada, 1995. 400 s. ISBN 80-7169-168-2

Ramešová Martina a Šulěřová Kateřina
ramesova@ditevkrizi.cz